

PIOTR GÓRALSKI
ORCID: 0000-0002-0340-8576
Uniwersytet Wrocławski
piotr.goralski@uwr.edu.pl

Problemy kryminalizacji szerzenia oraz gloryfikowania totalitaryzmu (art. 256 k.k.). Część I

Słowa kluczowe: pochwalanie faszyzmu, nazizmu lub komunizmu, propagowanie ustroju totalitarnego, doktryna (ideologia) totalitaryzmu, publiczne prezentowanie symboli nazizmu lub komunizmu, art. 256 kodeksu karnego.

PROBLEMS OF THE CRIMINALIZATION OF PROPAGATING AND GLORIFYING OF TOTALITARIANISM (ART. 256 OF THE PENAL CODE): PART I

Abstract

Part I of the article discusses legal and criminal issues connected with Art. 256 of the Penal Code, concerning mainly the crime of propagating totalitarian regimes — be it Nazi, fascist, or communist. The beginning of the presented text presents statistics of these types of illegal actions committed in Poland in the years 1999–2020, as well as the most frequently identified forms of aggravated offences under this article and the typology (classification) of the perpetrators. The actual extent of propagating and glorifying totalitarianism in Poland is exposed and then confronted with the applicable legal status based on the provisions of Art. 256 of the Penal Code. The article makes statements and compares two divergent ways of interpreting the terms included under the discussed law, i.e. “praise,” “propagate,” “totalitarian ideology,” and “totalitarian regime.” The considerations presented in the article are based on literature related to criminal law and political and law doctrines, as well as on the judicial decisions in the cases regarding acts referred to in Art. 256, § 1–2 of the Penal Code.

Keywords: praising Nazism, fascism, or communism, propagating the totalitarian regime, totalitarian doctrine (ideology), public presentation of the Nazi or communist symbols, Art. 256 of the Penal Code.

1. Stan faktyczny — zachowania kwalifikowane najczęściej na podstawie art. 256 § 1–2 k.k. oraz ich sprawcy w praktyce wymiaru sprawiedliwości. Dane statystyczne

Liczba osób dopuszczających się przestępstw określonych w treści art. 256 § 1–2 k.k., to jest publicznego propagowania ustroju totalitarnego (różnymi formami wypowiedzi lub posługiwaniem się przedmiotami zawierającymi totalitarne symbole), jak też nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych albo wyznaniowych, ustawicznie rośnie. O ile w latach 1999–2005 liczba wszczętych postępowań karnych w tych sprawach wahała się od 10 do 34, to w latach 2006–2012 mieściła się już między 50 a 117 rozpoczętych działań przygotowawczo-procesowych. Kolejny — wręcz skokowy — wzrost liczby dochodzeń o sprawstwo czynów z art. 256 § 1–2 k.k. nastąpił z początkiem 2013 roku: w tym okresie wszczęto aż 390 postępowań policyjno-prokuratorskich. Szczyt przypadł na rok 2015, wówczas to czynności śledcze podjęto w 521 odnotowanych sprawach. Od tego czasu liczba prowadzonych postępowań karnych waha się, rosnąc lub malejąc, ale w ostatnim pięcioleciu nie osiągnęła mniej niż 247 przypadków — tyle ich odnotowano w roku 2020¹. Z relatywnie dużą liczbą wykrywanych przypadków propagowania ustroju totalitarnego oraz szerzenia mowy nienawiści nie koresponduje pod względem proporcjonalności dość niewielka liczba osób prawomocnie skazanych za tego rodzaju zachowania. Przeciwnie — liczba ta (której zapewne odpowiada zbliżona suma wydanych orzeczeń sądowych), choć niestety również regularnie wzrasta, jest jednak znacznie mniejsza. W latach 2008–2017 liczba przestępców skazanych prawomocnie na podstawie art. 256 k.k. (a od roku 2009 na podstawie art. 256 § 1–2 k.k.) wahała się od 9 (w latach 2009–2010) do 55 osób (w roku 2016)². Z kolei gdyby

¹ Zob. Postępowania wszczęte i przestępstwa z art. 256 k.k. stwierdzone za lata 1999–2020, za: www.statystyka.policja.pl/st./kodeks-karny/przestepstwa-przewciwko-13/636113.Publiczne-propagowanie-faszyzmu-nawolywanie-do-nienawisci-art-256.html. Liczba postępowań wszczętych w sprawach kwalifikowanych na podstawie art. 256 (a następnie od roku 2009 na podstawie treści art. 256 § 1–2 k.k.) kształtowała się następująco: rok 1999 — 10, 2000 — 25, 2001 — 17, 2002 — 13, 2003 — 16, 2004 — 24, 2005 — 34, 2006 — 50, 2007 — 70, 2008 — 63, 2009 — 53, 2010 — 46, 2011 — 86, 2012 — 117, 2013 — 390, 2014 — 397, 2015 — 521, 2016 — 366, 2017 — 299, 2018 — 426, 2019 — 285, 2020 — 247.

² Zob. Prawomocnie skazane osoby dorosłe z oskarżenia publicznego za wybrane przestępstwa w latach 2008 – 2017. Przestępstwa z nienawiści, www.isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/. Dane ujęciu szczegółowym: rok 2008 — 14 osób (art. 256 k.k.), rok 2009 — 17 osób (art. 256 k.k.), 2010 — 7 osób na podstawie art. 256 k.k. oraz 2 osoby na podstawie art. 256 § 1 k.k., 2011 — 9 skazanych (art. 256 § 1 k.k.), 2012 — 19 osób, których czyny zakwalifikowano z art. 256 § 1 k.k. oraz 2 osoby odpowiadające za przestępstwo z art. 256 § 2 k.k., 2013 — 24 osoby na podstawie art. 256 § 1 k.k. oraz 1 osoba na podstawie art. 256 § 2 k.k., 2014 — 34 przestępców na podstawie art. 256 § 1 k.k. oraz 1 sprawca z art. 256 § 2 k.k., 2015 — 21 osób na

uwzględnić we wskazanym okresie wszystkie osoby poddane prawomocnemu osądzeniu, to jest takie, które nie tylko zostały skazane, lecz także wobec których również orzeczono samoistnie środki zabezpieczające lub warunkowo umorzono postępowanie karne, to wówczas można stwierdzić, że liczba ta nie była znacząco większa, albowiem w zestawieniach rocznych mieściła się w przedziale od 9 do 83 przestępców³. Z orzecznictwa sądowego oraz opisów spotykanych w literaturze naukowej i w publicystyce wynika, że przeważają przypadki wypowiedania słów lub wykonywania rytualnych gestów związanych z ideologią nazistowską, ewentualnie prezentowania symboli ideologii, na której oparty był ustrój III Rzeszy⁴. Do najczęstszych incydentów należą zachowania polegające na publicznym wznoszeniu przez sprawców rąk w geście faszystowskiego pozdrowienia oraz/lub wypowiedaniu słów nierozłącznie kojarzonych z nazizmem i jego nienawistną ideologią (jak „Sieg Heil!”, „Heil Hitler”)⁵, o charakterze antysemickim („Jude Raus”, „Jude do gazu”)⁶, a także wychwalające twórcę III Rzeszy lub jego czołowych współpracowników („100 lat niech nam żyje Adolf Hitler”)⁷. Jako przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. traktowane jest również wypowiedanie lub wymalowywanie na murach — w określonym antysemickim kontekście, w szczególności na dawnych cmentarzach żydowskich — symboli nazizmu⁸ lub haseł takich jak „Arbeit macht frei”⁹ czy nazw w rodzaju „Auschwitz-Birkenau”¹⁰. Zdarzają się

podstawie art. 256 § 1 k.k. oraz 2 sprawców na podstawie art. 256 § 2 k.k., 2016 — 54 przestępców na podstawie art. 256 § 1 k.k. oraz 1 osoba na podstawie art. 256 § 2 k.k., 2017 — 39 sprawców z art. 256 § k.k. i zaledwie 1 osoba na podstawie art. 256 § 2 k.k.

³ *Ibidem*. Z zestawienia rocznego wynika, że liczba osądzonych sprawców w latach 2008–2017 wyniosła: rok 2008 — 17 osób, 2009 — 19 osób, 2010 — 9 osób (7 z art. 256 k.k. oraz 2 osoby z art. 256 § 1 k.k.), 2011 — 10 osób (wszystkie osądzone na podstawie art. 256 § 1 k.k.), 2012 — 24 osoby (22 na podstawie art. 256 § 1 k.k. oraz 2 z art. 256 § 2 k.k.), 2013 — 29 sprawców (28 osób — art. 256 § 1 k.k., 1 osoba — art. 256 § 2 k.k.), 2014 — 37 przestępców (36 osób na podstawie art. 256 § k.k. oraz 1 osoba art. 256 § 2 k.k.), 2015 — 38 sprawców (35 przestępców osądzonych na podstawie art. 256 § 1 k.k. oraz 3 osoby na podstawie art. 256 § 2 k.k.), 2016 — 83 sprawców (80 przestępców na podstawie art. 256 § 1 k.k. oraz 3 osądzonych na podstawie art. 256 § 2 k.k.), 2017 — 51 przestępców (49 osób osądzonych na podstawie art. 256 § 1 k.k. oraz 2 osoby na podstawie art. 256 § 2 k.k.).

⁴ J. Kluza, *Przestępstwo propagowania treści faszystowskich w świetle ostatnich doniesień medialnych. Studium przypadku z Wodzisławia Śląskiego*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2018, nr 3, s. 148.

⁵ Uchwała SN z dnia 28 marca 2002 r., I KZP 5/02, OSNKW 2002, nr 5–6, poz. 32.

⁶ Por. wyrok Sądu Rejonowego (SR) w Dzierżoniowie z dnia 27 lipca 2004 r., II K 81/04, cyt. za: P. Bachmat, *Przestępstwa z art. 256 i 257 k.k. — analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2005, s. 49 (<https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/P-Bachmat-Przest-z-art-256-i-257-2005.pdf>).

⁷ Wyrok Sądu Okręgowego (SO) w Białymstoku z dnia 30 kwietnia 2013 r., VIII Ka 199/13, LEX nr 1893545.

⁸ Wyrok SO w Białymstoku z dnia 10 czerwca 2014 r., VIII Ka 116/14, www.orzeczenia.ms.gov.pl.

⁹ Wyrok SN z dnia 12 października 2010 r., III KK 75/10, LEX nr 653500.

¹⁰ Wyrok SR w Suwałkach z dnia 27 maja 2008 r., VII K 30/07, LEX nr 1911692.

też przypadki noszenia na odzieniu opasek ze swastyką¹¹, wywieszania lub publikowania w internecie plakatów gloryfikujących przywódców nazistowskich¹² lub hitlerowskie formacje wojskowe¹³ oraz publiczne prezentowanie lub wywieszanie na balkonie flagi z symbolami III Rzeszy¹⁴. W internecie zamieszczone są zdjęcia zawierające znak swastyki, między innymi z ułożonych przedmiotów¹⁵.

Tego typu zachowania są popełnianie przez osoby, które można zaliczyć do trzech kategorii o charakterze kryminologicznym. Do pierwszej z owych grup należy zaszeregować przestępców o niewielkim stopniu wiedzy na temat ideologii i ustrojów totalitarnych, nierzadko działających pod wpływem emocji i/lub różnego rodzaju środków odurzających, w tym alkoholu. Sprawców tych można określić jako przypadkowych: wypowiedane przez nich słowa, demonstrowane gesty lub wymalowywane na budynkach publicznych symbole są zazwyczaj wraz z bezrozumnej prowokacji, popisywania się lub wygłupów¹⁶.

¹¹ Wyrok SR w Brzezinach z dnia 26 września 2018 r., II K 242/18, LEX nr 2675909.

¹² Wyrok SR w Zabrze z dnia 18 czerwca 2004 r., VII K, 155/04, cyt. za: P. Bachmat, *op. cit.*, s. 56.

¹³ Wyrok SO w Siedlcach z dnia 9 marca 2017 r., II Ka 711/16, LEX nr 2250639.

¹⁴ Por. postanowienie SN z dnia 1 września 2011 r., V KK 98/11, LEX nr 950444; oraz wyrok SR w Tarnobrzegu z dnia 23 sierpnia 2004 r., VII K 566/04, cyt. za: P. Bachmat, *op. cit.*, s. 53.

¹⁵ Wyrok SO w Gliwicach z dnia 20 lipca 2018 r., VI Ka 593/18, Legalis nr 2701495.

¹⁶ Przykładowo, w celu „zaimponowania” kolegom młody człowiek podczas lekcji języka niemieckiego w szkole średniej ustawia złożony ze stolików symbol swastyki, a następnie publikuje jego zdjęcia w sieci internetowej (zob. wspomniany wyrok SO w Gliwicach z dnia 20 lipca 2018 r., VI Ka 593/18). Ktoś inny na terenie muzeum obozu koncentracyjnego parodiuje maszerowanie niemieckiego strażnika oraz wznosi rękę w geście hitlerowskiego pozdrowienia, a zachowanie to fotografuje jego kolega (zob. W. Kulesza, *Propagowanie ideologii nazistowskiej lub jej symboliki w świetle niemieckiego i polskiego prawa karnego*, [w:] *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga jubileuszowa prof. M. Szewczyk*, red. W. Górski et al., Warszawa 2013, s. 214). Nierzadkie są sytuacje, gdy sprawca, rozłoszczony zachowaniem policjantów lub działaniem innych organów stawiających go w sytuacji przymusowego wykonania obowiązku, demonstracyjnie i obraźliwie porównuje te czynności funkcjonariuszy państwowych do opresyjnych działań organów nazistowskich Niemiec: Gestapo lub SS-manów (*ibidem*). Zdarzają się sytuacje wręcz kuriozalne zarówno pod względem racjonalności ich uzasadnienia, jak i potraktowania przez organy ścigania: oto sprawca wywiesza na balkonie bloku mieszkalnego nazistowską flagę z symbolem hakenkreuzu, a prowadzącemu sprawę prokuratorowi tłumaczy, że jest kolekcjonerem, wyprał flagę, a następnie wywiesił na balkonie, aby wyschła, prokurator zaś bezrefleksyjnie przyjmuje to tłumaczenie i bez sprawdzenia jego prawdziwości odmawia wszczęcia w tej sprawie postępowania (zob. K. Karsznicki, *Przestępstwa popełnione z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 41). Jeszcze bardziej dziwny, noszący znamiona zorganizowanej prowokacji medialnej, był przypadek „świętowania” przez grupę młodych ludzi urodzin Adolfa Hitlera. Biorący udział w tym „wydarzeniu” młodzi ludzie (niektórzy poprzebierani w mundury SS z emblematami tej organizacji) wychwalali wodza III Rzeszy w otoczeniu palących się swastyk i obrazów Führera, na odludziu — w głębi górnośląskich lasów — ale jednocześnie w obecności rejestrujących to wydarzenie dziennikarzy jednej z telewizji, która następnie ten materiał upubliczniła (zob. więcej J. Kluza, *op. cit.*, s. 146–147; oraz W. Kulesza, „Polskie obchody” rocznicy urodzin Hitlera w świetle prawa karnego III Rzeszy, *Republiki Federalnej Niemiec i Polski*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 7, s. 5).

Za bardziej poważne należy uznać czyny wykraczające poza infantylny działania przestępców przypadkowych. W tej drugiej grupie mieszczą się incydenty propagowania idei oraz/lub innych elementów ustroju totalitarnego przez sprawców, którzy przyjmują jako własny i reprezentują światopogląd faszystowski, nazistowski lub komunistyczny. W tych sytuacjach nie chodzi już o przestępców okazjonalnych, ale takich, którzy w sposób trwały popełniają czyny określone w art. 256 § 1–2 k.k.¹⁷ Osoby takie często działają wspólnie i w porozumieniu z innymi jednostkami podzielającymi ich zainteresowania oraz wykazującymi sympatię dla nazizmu, faszyzmu lub komunizmu. Zdarza się zatem, że przestępstwa te są popełniane grupowo, ale dość rzadko — jak na razie — propagowanie ustroju totalitarnego oraz leżących u jego podstaw idei stanowi cel zorganizowanych grup lub związków przestępczych¹⁸. Członkowie tych, najczęściej niesformalizowanych, grup, w tym subkultur neonazistowskich bądź też nawiązujących do idei komunistycznych, produkują i rozlepiają plakaty¹⁹, umieszczają w miejscach publicznych tak zwane wlepki, malują na murach symbole totalitaryzmu, uczestniczą w koncertach, na których grane są utwory gloryfikujące postaci lub zdarzenia związane najczęściej z nazizmem, rozprowadzają płyty z takimi nagraniami albo handlują innymi przedmiotami (książkami, gadżetami), które zawierają treści lub symbole ustrojów totalitarnych²⁰.

Trzecią grupę sprawców omawianych tu zachowań tworzą osoby najbardziej niebezpieczne dla społeczeństwa, to jest członkowie zorganizowanych ugrupowań przestępczych, których celem jest publiczne pochwalanie oraz propagowanie totalitaryzmów. Organizują oni spotkania, w tym publiczne wiece oraz marsze, na których wychwala się i afirmuje założenia leżące u podstaw nazizmu, faszyzmu lub komunizmu, szerzy się nienawiść do określonych grup rasowych, etnicznych lub mających odmienne przekonania polityczne bądź religijne, a niekiedy nawet nawołuje się do przemocy wobec tak określonych i ideologicznie usytuowanych wrogów²¹.

¹⁷ Za przykład działalności tego typu ekstremistów mogą służyć zachowania Michała N., syna jednej z posełek do Sejmu. Jest to aktywista, który do niedawna prezentował na internetowym kanale YouTube nagrania, które zatytułował *Odrodzenie komunizmu*. Osoba ta — jak donoszą media — została czasowo zatrzymana przez Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego w związku z zarzutem dopuszczenia się czynów z art. 256 § 1 k.k. Rzecznik koordynatora służb specjalnych stwierdził, że Michał N. miał publicznie — między innymi za pośrednictwem internetu — propagować ustrój komunistyczny oraz nawoływać do totalitarnych praktyk i metod działania. Według tej relacji nawoływał on do budowy w Polsce państwa komunistycznego i wzywał do przeprowadzenia rewolucji. W swoich odezwach miał nawet nawoływać do mordowania i torturowania żołnierzy Wojska Polskiego przebywających na misjach zagranicznych. Michał N. wychwalał też politykę Stalina i Feliksa Dzierżyńskiego oraz wzywał do ich naśladowania. Zob. więcej M. Pieczyński, *Stalinizm wiecznie żywy*, „Do Rzeczy” 2021, nr 29, s. 32.

¹⁸ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego (SA) we Wrocławiu z dnia 7 marca 2013 r., II Aka 398/12, Legalis nr 1025695.

¹⁹ Zob. wyrok SA w Lublinie z dnia 3 października 2017 r., II Aka 172/17, LEX nr 2391891.

²⁰ Por. wyrok SR w Oświęcimiu z dnia 12 lutego 2002 r., VII K 4/04, cyt. za: P. Bachmat, *op. cit.*, s. 62; K. Karsznicki, *op. cit.*, s. 28.

²¹ Por. wyrok SA w Warszawie z dnia 30 maja 2018 r., II Aka 432/17, Legalis nr 1822121.

2. Stan prawny — problemy związane z interpretacją treści art. 256 § 1 k.k.

Unormowanie zawarte w art. 256 § 1 k.k., będące zasadniczym przedmiotem kolejnych omówień, stanowi: „Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”. Główne znaczenie dla prowadzonych w dalszym toku rozważań ma pierwsza część normy zamieszczonej w przytoczonym przepisie. Po zapoznaniu się z poglądami doktryny oraz dorobkiem orzecznictwa można stwierdzić, że unormowanie to jest przedmiotem odmiennych interpretacji i nie budzi wątpliwości w zasadzie tylko podmiot tego przestępstwa oraz przedmiot jego ochrony. Sprawcą publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa może być bowiem każdy, kto swoim zachowaniem godzi w publiczny ład i porządek, dążąc do naruszenia demokratycznego ustroju państwa²². Omawiany przepis chroni, niejako „na przedpolu”, konstytucyjny porządek, którego podstawą jest ustrój demokratyczny: propagowanie idei i założeń jakiegokolwiek ustroju totalitarnego może stanowić wstęp do dalszych działań służących osłabianiu i podkopywaniu, a finalnie nawet obaleniu demokratycznych fundamentów funkcjonowania państwa.

Nie ma już tak zgodnych poglądów, jeżeli chodzi o egzegezę pozostałych elementów treści art. 256 § 1 k.k. Proces wykładni tego przepisu odbywa się zazwyczaj przez porównywanie jego elementów składowych do treści zbliżonego uregulowania, zawartego w art. 270 § 2 k.k. z 1969 roku, który stanowił: „Kto publicznie pochwała faszyzm lub jakkolwiek jego odmianę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”. W nauce prawa karnego wskazuje się na cel, jaki przyświecał twórcom obowiązującego obecnie kodeksu karnego w zmianie treści przytoczonego unormowania, a także konsekwencje, które ta zmiana wywołuje w procesie wykładni art. 256 § 1 k.k. Można tu wyróżnić dwa, przeciwne, stanowiska. Pierwsze z nich zakłada, że zarówno sformułowania „pochwalać” oraz „propagować” mają odmienną treść i nie można ich z sobą utożsamiać. To samo dotyczy określeń „faszyzm lub jakkolwiek jego odmiana” oraz „faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa”. W tym ujęciu pochwalanie faszyzmu oznacza wyrażanie sympatii dla faszystowskich idei oraz wyrażane publicznie utożsamianie się z faszystowskim światopoglądem,

²² Por. M. Mozgawa, *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019, s. 838; A. Herzog, *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2020, s. 1701; Z. Cwiągalski, *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz. Część szczególna*, t. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, s. 520; A. Romkowski, *Artykuł 256 § 1 k.k. w świetle wyrażonej w art. 42 ust. 1 konstytucji zasady nullum crimen sine lege (certa)*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2018, nr 3, s. 73.

deklarowanie postawienia się po stronie tego typu ideologii. Można coś pochwaląć, jednocześnie tego nie propagując, oraz propagować, wcale nie pochwalając przedmiotu propagowania²³. Pochwalanie — według zwolenników tego rodzaju wykładni — nie służy przekonywaniu kogokolwiek do przyjęcia za swoją ideologii faszystowskiej, lecz jest tylko dozwoloną w systemie demokratycznym manifestacją własnych poglądów²⁴. Jest to zachowanie prawnie indyferentne dopóty, dopóki nie przekroczy granicy aktywnego wprowadzania tych poglądów w życie. Czyni się tu wyraźną różnicę między pojęciami „faszyzm” i „ustrój faszystowski”: pierwsze ma należeć do świata idei, drugie — charakteryzować sferę materialną, konkretnego porządku, na jakim opierało się funkcjonowanie jednego ze znanych z historii państw totalitarnych lub stanowiącego podstawę istnienia współczesnych krajów o ustroju totalitarnym, a nawet abstrakcyjnego ustroju państwa totalitarnego, które dopiero może powstać w przyszłości²⁵. Co prawda dopuszcza się tu interpretację, że ideologia czy doktryna totalitarna może tworzyć część składową ustroju państwa totalitarnego, ale wysuwa się argument, że przestępca ma propagować ustrój totalitarny w jego całokształcie, nie zaś tylko jedną z części czy element (ideologiczny) owego ustroju²⁶. Sprawca przestępstwa z art. 256 § 1 zdanie pierwsze k.k., aby propagować ustrój totalitarny, powinien mieć elementarną wiedzę na temat podstawowych założeń jakiegokolwiek ustroju totalitarnego oraz właściwości konkretnego już ustroju, będącego przedmiotem propagowania — a więc z reguły ustroju nazistowskiego lub komunistycznego. Propagowanie oznacza bowiem według omawianego tu stanowiska

²³ Tak stwierdził SN w uchwale z dnia 28 marca 2002 r., I KZP 5/02.

²⁴ M. Flemming, *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] M. Flemming, W. Kutzmann, *Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu. Rozdział XXXII k.k. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 66; P. Bachmat, *op. cit.*, s. 25; A. Romkowski, *op. cit.*, s. 74; A. Marek, V. Konarska-Wrzošek, *Prawo karne*, Warszawa 2016, s. 669.

²⁵ T. Scheffler, *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część ogólna*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2012, nr 3, s. 113. Por. *Część szczególna I*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2018, nr 4, s. 145, 153. Podobnie uważa K. Wiak, *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grzeško-wiak, K. Wiak, Warszawa 2021, s. 1425. Podzielone są zdania co do tego, czy przedmiotem działania sprawcy czynu z art. 256 § 1 k.k. może być model ustrojowy państwa totalitarnego opracowany jedynie teoretycznie — uważają tak np. T. Bojarski, *Publiczne propagowanie faszyzmu*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 8. *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2013, s. 769; M. Flemming, *op. cit.*, s. 66; Z. Cwiąkański, *op. cit.*, s. 523; oraz P. Bachmat, *op. cit.*, s. 23; przeciwnego zaś zdania jest między innymi L. Gardocki, który twierdzi, że przepis ten w istocie kryminalizuje wyłącznie realnie istniejące, znane z historii ustroje: faszystowski oraz komunistyczny — ten ostatni zresztą tylko w jego odmianie stalinowskiej lub wzorowany na stalinizmie. Zob. *idem*, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 314.

²⁶ T. Scheffler, *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część szczególna II*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2019, nr 1, s. 132.

działanie wyłącznie z zamiarem bezpośrednim i to znamiennym celem w postaci szerzenia, krzewienia wiedzy na temat ustrojów totalitarnych, podkreślania ich zalet oraz przemilczania wad, w połączeniu z chęcią przekonania innych osób do takiego stanowiska i przyjęcia go jako swojego²⁷. Innymi słowy chodzi tu o celową, przemyślaną propagandę i swoistą „reklamę” totalitarnego ustroju państwa. Zwolennicy tego sposobu przeprowadzania wykładni art. 256 § 1 k.k. odwołują się do formuły „racjonalnego ustawodawcy”, wskazując, że twórcy tego przepisu musieli mieć świadomość konsekwencji przekształcenia treści art. 270 § 2 k.k. z 1969 roku w kierunku regulacji obecnie istniejącej, jako że inaczej nie zamieściliby w art. 255 § 3 k.k. (a więc w przepisie bezpośrednio poprzedzającym omawiane unormowanie nowego kodeksu karnego) określenia tożsamego z poprzednią konstrukcją normatywną w brzmieniu: „Kto publicznie pochwała popełnienie przestępstwa”. Dodatkowo, w 2009 roku dokonano zmiany w treści art. 256 k.k.²⁸, dotychczasową treść tego unormowania wyodrębniając w § 1 i dodając nowy § 2, w którym wyraźnie wskazano, że stanowi przestępstwo między innymi przechowywanie, posiadanie i prezentowanie przedmiotów, które służą publicznemu propagowaniu ustroju totalitarnego. Skoro zatem ustawodawca wyraźnie poddał procesowi kryminalizacji publiczne prezentowanie różnego rodzaju symboli nazistowskich, faszystowskich i komunistycznych, to do tego momentu wyrażanie w takiej formie aprobaty totalitaryzmów (na przykład publiczne prezentowanie swastyki) nie było czynem karalnym, a w związku z tym inne formy pochwalania ustroju totalitarnego, dokonywane bez zamiaru przekonywania kogokolwiek do zaakceptowania i przyjęcia totalitarnych założeń ustrojowych, w tym publiczne wypowiedzi zawierające między innymi rytualne gesty lub hasła nazistowskie, nie powinny być ścigane karnie na podstawie art. 256 § 1 k.k.

Poruszając w tym miejscu treść art. 256 § 2 k.k., należy podkreślić, że zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie zdaje się przeważać stanowisko, iż karalne jest wyłącznie posiadanie oraz publiczne prezentowanie tylko takich przedmiotów zawierających symbole państw totalitarnych, które są powszechnie znane (symbol swastyki, runy SS, komunistyczny znak sierpa i młota na czerwonym tle itp.)²⁹.

W charakterze argumentu, który ostatecznie ma przemawiać za przedstawioną formą wykładni art. 256 § 1 k.k., jej zwolennicy odwołują się do uregulowań konstytucyjnych oraz karnoprosesowych, podkreślając, że unormowanie to nie spełnia warunku zgodności ze statuowaną przez ustawę zasadniczą regułą precyzyjności przepisów o charakterze karno-represyjnym (*nullum crimen sine lege certa*), a skoro cechuje je niejasność umożliwiająca nawet zastosowanie analogii na niekorzyść oskarżonego, to należy przyjmować tu wykładnię zawężającą

²⁷ K. Wiak, *op. cit.*, s. 1425.

²⁸ Ustawa z dnia 5 listopada 2009 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny, ustawy — Kodeks postępowania karnego, ustawy — Kodeks karny wykonawczy, ustawy — Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 206, poz. 1589.

²⁹ Por. wyrok SA w Warszawie z dnia 30 maja 2018 r., II Aka 432/17.

rozumienie treści art. 256 § 1 k.k., zgodnie z procesową zasadą tłumaczenia wątpliwości występujących w sprawie (w tym także wątpliwości prawnych) na korzyść sprawcy³⁰.

Drugie ze stanowisk interpretacyjnych zakłada, że między treścią znamion „pochwalać” i „propagować” nie ma rozłączności, a tym bardziej znaczeniowej sprzeczności. W takim ujęciu pojęcie „pochwalanie” zawiera się w czynności „propagowanie”: to drugie określenie według omawianego tu kierunku wykładni ma znaczenie szersze — kto propaguje ustroj totalitarny, ten zarazem go pochwal³¹. Wystarczy zatem pochwalać na przykład ustroj faszystowski, aby realizować znamię czynnościowe propagowania, zawarte w art. 256 § 1 k.k.

Zwolennicy tego kierunku egzegezy omawianego tu przepisu uważają też zazwyczaj, że zakres podstawowej wiedzy na temat założeń totalitarnych ideologii oraz ukształtowanych na ich podstawie ustrojów poszczególnych państw totalitarnych ma charakter notoryjny, a więc jest rozpowszechniony u dorosłych osób, wychowanych i wyedukowanych w Europie czy szerzej — w kręgu kultury Zachodu. W takim ujęciu nazizm, faszyzm czy komunizm to pojęcia, które oznaczają zarówno ideologię, ruch polityczny, jak i ukształtowane na takich założeniach światopoglądowych podstawy ustrojowe państwa. Propagowanie ustroju państwa jest tu pojęciem szerszym niż propagowanie jego doktryny, ponieważ owa doktryna w takim rozumieniu kształtuje ów ustroj i stanowi jego nieodłączny element³². Kto zatem powiela i publicznie prezentuje zrytualizowane zachowania hitlerowskie, a więc kto „hajluje” czy wykonuje gesty nazistowskiego pozdrowienia, ten zarazem szerzy wiedzę o niemieckim totalitaryzmie i propaguje założenia ustrojowe III Rzeszy. Treść art. 256 § 1 k.k. nie wymaga przecież, aby sprawca propagował w wyczerpujący sposób całość ustroju totalitarnego, wystarczy, że publicznie prezentuje choćby część leżących u podłoża tego systemu państwowego idei i założeń³³, nieodłącznie symbolizowanych między innymi przez nazistowskie pozdrowienie czy publiczne obnoszenie się ze znakiem swastyki, komunistycznego sierpa i młota lub zdjęciami, względnie wyobrażeniami największych totalitarnych zbrodniarzy.

Zwolennicy obszerniejszego zakresu interpretacyjnego treści art. 256 k.k. podkreślają również, iż wskazana w § 2 tego przepisu kryminalizacja propagowania symboli totalitaryzmów powinna obejmować nie tylko nazwy, oznaczenia, obrazy i sformułowania powszechnie kojarzone z nazizmem, faszyzmem lub

³⁰ Por. T. Scheffler, *Przestępstwo publicznego propagowania... Część szczególna II*, s. 132; oraz A. Romkowski, *op. cit.*, s. 87.

³¹ M. Budyn-Kulik, *Kryminalizacja propagowania totalitaryzmu (faszyzmu) w polskim kodeksie karnym*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, nr 2, s. 11–12.

³² *Ibidem*, s. 13–15.

³³ P. Domagała, *Jeszcze o propagowaniu faszystowskiego ustroju państwa w świetle polskiego prawa karnego (kilka uwag na marginesie artykułu prof. W. Kuleszy)*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 5, s. 118.

komunizmem, lecz także treści raczej mało znane, a niekiedy wręcz zakamuflowane³⁴, albowiem zapoznanie się z ich znaczeniem przez większe grono odbiorców też będzie konsekwencją propagowania ustrojów totalitarnych.

Powszechne wątpliwości — i to niezależnie od stanowiska zajmowanego w kwestiach tu opisanych — budzi znamię „publicznego” propagowania, jak również wykładnia przymiotnika „totalitarny” w stosunku do ustroju państwowego, będącego przedmiotem propagowania. Większość przedstawicieli doktryny tradycyjnie ujmuje zachowanie o charakterze publicznym w ten sposób, że ma być ono potencjalnie dostrzegalne dla nieokreślonej z góry grupy osób³⁵. Pojawiają się jednak głosy rozszerzające lub zawężające rozumienie tego pojęcia. Zdaniem niektórych autorów stosujących wykładnię rozszerzającą to określenie powinno obejmować również członków zebrania zamkniętego, które nie może być powszechnie obserwowane, jeżeli w tym spotkaniu bierze udział duża grupa osób³⁶. Pogląd zawężający, zupełne przeciwieństwo tego typu interpretacji, zakłada z kolei, że do przyjęcia publiczności danego zachowania nie wystarczy teoretyczna możliwość jego dostrzeżenia przez nieograniczony krąg potencjalnych obserwatorów, ale osoby te muszą mieć także realną możliwość zapoznania się prezentowanymi publicznie zachowaniami³⁷. Jeżeli zatem propagowanie ustroju totalitarnego odbywa się w warunkach dość poważnie ograniczających dostęp do prezentowanego zachowania i wiedzy o nim, w szczególności w miejscu ustronnym, zazwyczaj niedostępnym lub trudno dostępnym dla większości ludzi, takim jak głąb lasu czy na zamkniętym profilu społecznościowym w internecie³⁸, to zachowanie takie nie jest uznawane za dokonywane „publicznie”.

Istotne rozbieżności dotyczą — jak już wspomniano — również rozumienia znamienia w postaci totalitarnego ustroju państwa. Zwraca się tu uwagę na brak powszechnej, jednolitej definicji totalitaryzmu. Zazwyczaj obejmuje się tym terminem systemy ustrojowe faszystowskich Włoch, nazistowskich Niemiec oraz bolszewickiej Rosji, a następnie komunistycznego Związku Radzieckiego i jego państw satelickich. Powstają natomiast wątpliwości odnośnie do określenia granicy między ustrojem totalitarnym i autorytarnym czy innymi formami dyktatury, despotcji, tyranii lub państw policyjnych, a w związku z tym formułowane

³⁴ K. Wiak, *op. cit.*, s. 1426. Jako przykład można wskazać liczby prezentowane publicznie w kontekście propagowania ustroju totalitarnego, takie jak „18” lub „88”, z których pierwsza w języku neonazistów oznacza w alfabecie litery A, H symbolizujące Adolfa Hitlera, druga zaś, odczytywana w podobny sposób (litery H, H), ma symbolizować nazistowskie zawołanie „Heil Hitler”, zob. więcej K. Karsznicki, *op. cit.*, s. 33.

³⁵ K. Wiak, *op. cit.*, s. 1425; M. Mozgawa, *op. cit.*, s. 839; P. Domagała, *op. cit.*, s. 119–120; A. Herzog, *op. cit.*, s. 1702; A. Marek, V. Konarska-Wrzosek, *op. cit.*, s. 669.

³⁶ P. Domagała, *op. cit.*, s. 120, 128.

³⁷ W. Kulesza, „Polskie obchody”..., s. 20.

³⁸ Trafną krytykę stanowiska głoszącego, że nie ma charakteru publicznego prezentowanie przestępczych treści z art. 256 § 1 k.k. na portalach internetowych, w których do uczestnictwa potrzebna jest czynność zalogowania się, przeprowadza K. Karsznicki, *op. cit.*, s. 41.

są pytania, czy należy sędownie ścigać i karać tych, którzy propagują założenia ustrojowe hiszpańskiego frankizmu, portugalskiego salazaryzmu, państwa chorwackich ustaszy itp. przykłady systemów państwowych, w których reguły demokratyczne w mniejszym lub w większym stopniu bywały ograniczane lub zupełnie odrzucane, przy jednoczesnym sięganiu do niektórych założeń faszystowskiego lub nazistowskiego³⁹. Są przedstawiciele nauki prawa karnego, którzy twierdzą, że w każdym konkretnym przypadku rozpatrywania przez sąd sprawy z art. 256 § 1 lub § 2 k.k. kwestię tego, czy oskarżony rzeczywiście propagował ustroj o charakterze totalitarnym, powinien dla sądu opiniować biegły⁴⁰, zdarzają się jednak zdania przeciwnie — wsparte również stanowiskiem judykatury — że zagadnienie to należy do zakresu wiedzy powszechnej, dostępnej i charakteryzującej każdego człowieka, a zatem powoływanie w tej kwestii eksperta i zapoznawanie się przez sąd z wynikami jego ekspertyzy nie jest konieczne⁴¹. Nikt też nie może w związku tym powoływać się na nieświadomość bezprawności swojego zachowania (błąd co do prawa)⁴².

Bibliografia

Monografie, artykuły

- Bachmat P., *Przestępstwa z art. 256 i 257 k.k. — analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2005, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/P-Bachmat-Przest-z-art-256-i-257-2005.pdf>.
- Bojarski T., *Publiczne propagowanie faszystowskiego ustroju państwa*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 8. *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2013.
- Budyn-Kulik M., *Kryminalizacja propagowania totalitaryzmu (faszystowskiego) w polskim kodeksie karnym*, „*Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” 2020, nr 2.
- Ćwiakalski Z., *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz. Część szczególna*, t. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017.
- Domagała P., *Jeszcze o propagowaniu faszystowskiego ustroju państwa w świetle polskiego prawa karnego (kilka uwag na marginesie artykułu prof. W. Kuleszy)*, „*Państwo i Prawo*” 2019, nr 5.
- Flemming M., *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] M. Flemming, W. Kutzmann, *Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu. Rozdział XXXII k.k. Komentarz*, Warszawa 1999.

³⁹ A. Romkowski, *op. cit.*, s. 88.

⁴⁰ Tak uważa między innymi M. Budyn-Kulik (*op. cit.*, s. 9–10), postulując wszakże powoływanie biegłych tylko w trudniejszych przypadkach, gdy prezentowana wypowiedź lub symbol ma niejednoznaczny charakter. Podobne stanowisko reprezentuje A. Michalska-Warias, *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, *Część szczególna*, t. 2, Warszawa 2017, s. 366.

⁴¹ Zob. postanowienie SN z dnia 1 września 2011 r., V KK 98/11; P. Domagała, *op. cit.*, s. 118; K. Wiak, *op. cit.*, s. 1425; Z. Ćwiakalski, *op. cit.*, s. 523.

⁴² Zob. cytowany już wyrok SO w Gliwicach z dnia 20 lipca 2018 r., VI Ka 593/18. Przeciwny podgląd w tym względzie wyraża T. Scheffler, *Przestępstwo publicznego propagowania...*, *Część szczególna II*, s. 114–115.

- Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2011.
- Herzog A., *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2020.
- Karsznicki K., *Przestępstwa popełnione z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2.
- Kluza J., *Przestępstwo propagowania treści faszystowskich w świetle ostatnich doniesień medialnych. Studium przypadku z Wodzisławia Śląskiego*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2018, nr 3.
- Kulesza W., *Pochwalanie faszystów i komunizmu w świetle prawa karnego (uwagi de lege praevia, lata et ferenda)*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego*, red. T. Bojarski, A. Michalska-Warias, T. Nowikowski, K. Nazar-Gutowska, J. Piórkowska-Flieger, D. Firkowski, Lublin 2011.
- Kulesza W., „Polskie obchody” rocznicy urodzin Hitlera w świetle prawa karnego III Rzeszy, *Republiki Federalnej Niemiec i Polski*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 7.
- Kulesza W., *Propagowanie ideologii nazistowskiej lub jej symboliki w świetle niemieckiego i polskiego prawa karnego*, [w:] *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga jubileuszowa prof. M. Szewczyk*, red. W. Górowski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Kulińska L., *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, Kraków 2009.
- Marek A., Konarska-Wrzosek V., *Prawo karne*, Warszawa 2016.
- Michalska-Warias A., *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz. Część szczególna*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, t. 2, Warszawa 2017.
- Mozgawa M., *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019.
- Pieczynski M., *Stalinizm wiecznie żywy*, „Do Rzeczy” 2021, nr 29.
- Romkowski A., *Artykuł 256 § 1 k.k. w świetle wyrażonej w art. 42 ust. 1 konstytucji zasady nullum crimen sine lege (certa)*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2018, nr 3.
- Scheffler T., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część ogólna*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2012, nr 3.
- Scheffler T., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część szczególna I*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2018, nr 4.
- Scheffler T., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część szczególna II*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2019, nr 1.
- Scheffler T., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część szczególna III*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2019, nr 2.
- Wiak K., *Komentarz do art. 256 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021.

Informacje urzędowe, projekty aktów prawnych oraz dane statystyczne

- Pismo urzędowe Ministerstwa Spraw Zagranicznych z dnia 8 września 2017 r., nr VIII/15083/2017, www.sip.legalis.pl.
- Postępowania wszczęte i przestępstwa z art. 256 k.k. stwierdzone za lata 1999–2020, www.statystyka.policja.pl/st./kodeks-karny/przestepstwa-przewciwko-13/636113.Publiczne-propagowanie-faszyzmu-nawolywanie-do-nienawisci-art-256.html.
- Prawomocne skazane osoby dorosłe z oskarżenia publicznego za wybrane przestępstwa w latach 2008–2017. Przestępstwa z nienawiści, www.isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/.
- Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 14 maja 2019 r., druk nr 3451, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/996CE307123D03FEC12583FA0069E8F2/%24File/451.pdf>.

Orzecznictwo

- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 1 września 2011 r., V KK 98/11, LEX nr 950444.
- Uchwała SN z dnia 28 marca 2002 r., I KZP 5/02, OSNKW 2002, nr 5–6, poz. 32. Wyrok SA w Lublinie z dnia 3 października 2017 r., II Aka 172/17, LEX nr 2391891.
- Wyrok SA w Warszawie z dnia 30 maja 2018 r., II Aka 432/17, Legalis nr 1822121.
- Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 7 marca 2013 r., II Aka 398/12, Legalis nr 1025695.
- Wyrok SN z dnia 12 października 2010 r., III KK 75/10, LEX nr 653500.
- Wyrok SO w Białymstoku z dnia 30 kwietnia 2013 r., VIII Ka 199/13, LEX nr 1893545.
- Wyrok SO w Białymstoku z dnia 10 czerwca 2014 r., VIII Ka 116/14, www.orzeczenia.ms.gov.pl.
- Wyrok SO w Gliwicach z dnia 20 lipca 2018 r., VI Ka 593/18, Legalis nr 2701495.
- Wyrok SO w Siedlcach z dnia 9 marca 2017 r., II Ka 711/16, LEX nr 2250639.
- Wyrok SR w Brzezinach z dnia 26 września 2018 r., II K 242/18, LEX nr 2675909.
- Wyrok SR w Dzierżonowie z dnia 27 lipca 2004 r., II K 81/04, [w:] P. Bachmat, *Przestępstwa z art. 256 i 257 k.k. – analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2005, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/P-Bachmat-Przest-z-art-256-i-257-2005.pdf>.
- Wyrok SR w Oświęcimiu z dnia 12 lutego 2002 r., VII K 4/04, [w:] P. Bachmat, *Przestępstwa z art. 256 i 257 k.k. – analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2005, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/P-Bachmat-Przest-z-art-256-i-257-2005.pdf>.
- Wyrok SR w Suwałkach z dnia 27 maja 2008 r., VII K 30/07, LEX nr 1911692.
- Wyrok SR w Tarnobrzegu z dnia 23 sierpnia 2004 r., VII K 566/04, [w:] P. Bachmat, *Przestępstwa z art. 256 i 257 k.k. – analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2005, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/P-Bachmat-Przest-z-art-256-i-257-2005.pdf>.
- Wyrok SR w Zabrze z dnia 18 czerwca 2004 r., VII K, 155/04, [w:] P. Bachmat, *Przestępstwa z art. 256 i 257 k.k. – analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2005, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/P-Bachmat-Przest-z-art-256-i-257-2005.pdf>.
- Wyrok TK z dnia 14 lipca 2020 r., Kp 1/19, MP 2020, poz. 647.